

४. स्थानीय खाद्यान्नलाई बढावा दिँदै स्थानीय खाद्य प्रणालीलाई आत्मनिर्भर बनाउनुका साथै स्थानीय बजार प्रणालीलाई आत्मनिर्भर बनाउनुका साथै स्थानीय बजार प्रणालीलाई प्रवर्द्धन गर्ने । कृषि उपजको प्रशोधन, बजारीकरण र बजार पहुँचको लागि काम गर्ने ।
५. पर्यावरणीय कृषिमा लगानी बढाउने र यसको अनुसन्धान तथा प्रसारलाई प्राथमिकतामा राख्ने । पर्यावरणीय कृषिको लागि चाहिने प्रविधिहरूको निर्माणमा लगानी गर्ने । साथै स्थानीय ज्ञान, वैकल्पिक प्रयासहरू र स्थानीय विधि तथा प्रयोगहरूको खोजी तथा अभिलेखीकरण गर्ने ।
६. बौद्धिक अधिकार तथा श्रोत माथि कृषकको पहुँच स्थापित गर्ने र कृषि व्यवसायमा ठूला व्यवसायीको मनोमानीको अन्त्य गर्ने । कृषि जैविक विविधता जोगाउने र त्यसमा कृषकको पहुँच र अधिन स्थापित गर्न काम गर्ने ।

- ◆ स्थानीय जात बाली र जनावरको संरक्षण गर्ने ।
- ◆ छापो प्रविधि प्रयोग गर्ने ।
- ◆ गह्रा सुधार गर्ने ।
- ◆ गाईवस्तुको चरन व्यवस्थापन गर्ने ।
- ◆ भकारो सुधार प्रयोग गर्ने ।
- ◆ भिरालो जग्गामा गरिने खेती प्रविधि प्रयोग गर्ने ।
- ◆ बाली चक्रमा सुधार गर्ने ।
- ◆ कोशेबाली प्रयोगलाई नियमित गर्ने ।
- ◆ वानस्पतिक मल र विषादी प्रयोग गर्ने ।
- ◆ माटोलाई बचाइ माटोको उर्वराशक्ति कायम गर्ने ।
- ◆ अन्नबाली, तरकारी बालीको स्थानीय बीउ लोप हुँदै गएकोले बीउ संरक्षण गर्नको लागि सामुदायिक बीउ बैंक स्थापना गर्ने ।
- ◆ माटोको गुणस्तर पहिचान गरी सोही अनुसारको बाली लगाउने ।

पर्यावरणीय कृषि अभ्यासका तरिकाहरू

- ◆ रासायनिक मल र विषादीको प्रयोग क्रमशः कम गर्दै लग्ने र पछि प्रयोग नगर्ने ।
- ◆ भ्रारहरूको विषादी रहित तरिकाले उचित व्यवस्थापन गर्ने ।
- ◆ पानीको व्यवस्थापन (माटोमा प्राङ्गारिक पदार्थको प्रयोग बढाएर, छापो राखेर, प्राकृतिक छापो, आदि) ।
- ◆ जैविक मलको प्रयोग गर्ने ।
- ◆ सुधारिएको गोठे मलको प्रयोग गर्ने । मिश्रित खेती गर्ने ।

सन्दर्भ सामग्री :

1. Climate Resilient Sustainable Agriculture Handbook, Action Aid
2. Food System Localization Principle and Practices, ActionAid 2021
3. A training manual on agroecology, ActionAid, 2022
4. Localization of food system in Nepal, ActionAid, 2022

सामग्री संकलन, लेखन तथा सम्पादन :

महेथ बडाल, जिविकोपार्जन तथा प्राकृतिक श्रोत विशेषज्ञ,
एक्सनएड अन्तर्राष्ट्रिय नेपाल
इमेल: mail.nepal@actionaid.org

act!onaid

पर्यावरणीय कृषि एक परिचय

पर्यावरणीय कृषि

पर्यावरणीय कृषि भनेको के हो ?

पर्यावरणीय कृषि बहुआयामिक खेती प्रणाली हो । यो प्रणालीमा पर्यावरणीय कृषि भनेको विज्ञान, दिगो प्रणालीको अभ्यास र सामाजिक आन्दोलनको त्रिवेणी हो । विज्ञानको रूपमा यसले कृषि पारिस्थितिक प्रणालीमा हुने जैविक अन्तरक्रियाको अध्ययन गर्दछ । यसले दिगो र स्थिर खेती प्रणालीलाई अभ्यासको रूपमा निर्माण गर्छ भने खाद्य सम्पुष्टता स्थापित गर्न आन्दोलनको रूपमा कृषिको बहुआयामिक भूमिकाहरू अनुसरण गर्दछ ।

जसले प्रकाश, माटो, हावा, पशुपालन, सुक्ष्म जीवाणु, पानी र वनस्पतीको अवस्थालाई सन्तुलनमा राखी कृषि उत्पादन गरिन्छ र पर्यावरणमा ह्रास आउन दिँदैन । पर्यावरणीय कृषि प्रकृतिसँग निकट रहि रासायनिक मल, विषादीको प्रयोगलाई कम गर्दै गरिने खेती हो । यो खेतीले स्वस्थ माटो र खानाको सुनिश्चता गर्दछ र जसले सामाजिक रूपमा उपयुक्त, आर्थिक रूपमा दरिलो, कृषकको हक अधिकार, वातावरणमैत्री दिगो कृषि प्रवर्द्धनमा सहयोग पुग्दछ । यो खेती प्रणालीले कम कार्बन उत्सर्जन गर्ने भएकाले जलवायु अनुकूलनको एउटा तरिकको रूपमा पनि प्रवर्द्धन गरिन्छ ।

पर्यावरणीय कृषिका सिद्धान्तहरू अर्न्तगत खाद्य तत्वको पुनः प्रयोग, प्राङ्गारिक (अर्गानिक) वस्तुको प्रयोग, बाली र पशुपालनको अन्तरसम्बन्ध, बाली विविधीकरण आदि पर्दछन् ।

पर्यावरणीय कृषिको उद्देश्यहरू के-के हुन् ?

पर्यावरणीय कृषिको उद्देश्य वातावरण संरक्षणलाई ध्यानमा राख्दै उत्पादनका लागि आवश्यक प्राकृतिक स्रोतसाधन (पानी, माटो, बीउबीजन आदि) को दिगो प्रयोग र गैरनवीकरणीय स्रोतहरूको प्रयोग कम गर्दै आद्यान्न उत्पादनमा रसायनको प्रयोग बिस्तारै घटाएर अर्गानिक खेतीलाई जोड दिनु हो भने अन्ततः पर्यावरणीय कृषिको अभ्यास गरी/गराई आम कृषक तथा उपभोक्ताको स्वास्थ्य र प्रकृतिको संरक्षण गर्नु नै हो ।

पर्यावरणीय कृषिको फाइदाहरू के-के छन् ?

यसका फाइदाहरू निम्नलिखित छन् :

वातावरणीय

1. प्राकृतिक स्रोतहरूको (जल, जमिन, जंगल र अन्य जैविक विधि) दिगो व्यवस्थापन गर्दछ ।
2. रासायनिक पदार्थको प्रयोग नहुने हुनाले कृषिबाट हुने वातावरणीय असरहरू कम हुन्छ ।
3. माटोको क्षयीकरण र मरुभूमिकरण हुन दिँदैन ।
4. जलवायु परिवर्तन र हरित गृह ग्याँस उत्सर्जनमा कमी ल्याउँछ ।

आर्थिक

1. मल, विषादी, भ्रार नियन्त्रकहरूको प्रयोग नहुने हुनाले उत्पादन लागत घटाउँछ ।
2. स्थानीय सामग्रीको अधिकतम उपयोगमा केन्द्रित हुन्छ ।
3. पर्यावरणीय उत्पादनले राम्रो मूल्य र खरिदमा प्राथमिकता पाउँछ ।
4. कृषि उत्पादन र आर्थिक गतिविधिको स्थायित्व साथै गरिबी निवारणमा सघाउ पुऱ्याउँछ ।

सामाजिक

1. रसायनको कम प्रयोगले किसान, उनीहरूको परिवार र उपभोक्ताको स्वास्थ्यमा सुधार हुन्छ ।
2. उत्पादनहरू पोषणयुक्त र स्वादिलो हुन्छ ।
3. वर्ष भरी नै स्वच्छ, विविधतायुक्त खाना र अन्य सामाग्रीहरूको उपलब्धताले परनिर्भरता कम हुन्छ ।
4. स्थानीय स्रोत र सीपहरूको विभिन्न सन्दर्भहरूमा अनुकूलनको लागि प्रयोग गर्न सकिन्छ ।
5. महिला सशक्तिकरण र महिलाको कार्य बोझमा कमी ल्याउँछ ।
6. बिउ, बाली, जैविक विविधता र प्राकृतिक स्रोत साधनमा नियन्त्रण हुन्छ ।

पर्यावरणीय कृषिमा अवरोधहरू के-के छन् ?

1. निर्णयकर्ताहरूमा पर्यावरणीय कृषि प्रति रहेको नकारात्मक विचारधारा ।
2. नेपाल सरकारका अर्न्तराष्ट्रिय व्यापारीकरणका सम्झौता र एकल बाली प्रवर्द्धनका नीतिहरू ।
3. महिलाहरूलाई सिमान्तकृत गर्नु र उनीहरूको योगदानको कदर हुन नसक्नु ।
4. बीउ नीतिहरूमा ठूला समूह र व्यापारीहरूको एकाधिकार हुनु ।
5. पर्यावरणीय कृषिमा अनुसन्धान र विकासको कमी हुनु ।
6. कृषकलाई भन्दा पनि उद्योग र उद्योगीहरूलाई बढी महत्व दिनु ।
7. कृषक अधिकार सम्बन्धी स्पष्ट नीति नहुनु ।
8. पारम्परिक ज्ञान र स्थानीय स्रोतलाई कम महत्व दिनु ।
9. रासायनिक मल विषादीको प्रयोग अनियन्त्रित हुनु र यसैमा अनुदान दिने नीति हुनु ।

पर्यावरणीय कृषि कसरी गर्ने ?

1. स्थानीय स्तरमा अवसरको खोजी गर्ने र राजनीतिक तथा अन्य चुनौतीहरूको सहभागितात्मक लेखाजोखा (सहभागितात्मक ग्रामीण लेखाजोखा, सहभागितात्मक सङ्कटासन्नताको विश्लेषण, दिगो जीविकोपार्जन पद्धती निर्माण गर्ने । जीविकोपार्जनको विविधीकरण गर्ने ।
2. साना कृषकहरूको अभियानलाई सहयोग पुऱ्याउने । कृषक समुदायलाई सुसूचित गरी दिगो कृषि प्रवर्द्धन गर्न पर्यावरणीय कृषिलाई स्थानीय, क्षेत्रीय र राष्ट्रिय अभियान सञ्चालन गरी नीति र बजेटमा साना कृषकको पक्षमा पैरवी गर्ने । कृषक र कृषकको संगठनलाई सहयोग गर्ने । कृषिमा लैंगिक समानता र महिला अधिकारको क्षेत्रमा काम गर्ने ।
3. जलवायु अनुकूलनको लागि महत्वपूर्ण औजारको रूपमा पर्यावरणीय कृषिलाई प्रवर्द्धन गर्ने ।